

A Nemzeti Színház intendánsainak regénye

Írta: SUPKA GÉZA Az alapkövetétel századik évfordulójára

A mai Nemzeti Színház direktorváltó-sának kisebb-nagyobb izgalmai közepette alaposan megfigyeltünk egy századfordulóról: szeptember 28-án múlt száz éve annak, hogy a régi Nemzeti Színház építkezésénél lerakták az alapkövet.

De mik ezek a mai izgalmak az akkoriakhoz képest, amikor az egész ország közvéleménye két pártra oszlott az új színházépület körül? Szinte már valóságos osztályharc csattant ki az új építkezés körül. Az egyik oldalon állott Pest vármegye, az élen Földváry Gáborral, a lelkes, tettekre szális alispánnal, mellette a derék jó táblabírákkal (kulturált emberek, s nem a *Petőfi* által korhólt maradi fajtából) s Pest város kicsinyke, de rajongó magyarságával, amelynek szimbóluma volt az a *Lukács* György nevű napszám, akit *Vörösmarty* is megénekelt a színháznyitón. „*Árpád* ébredésében”, s aki kétéltű ingenymunkáját ajánlotta fel a nemzetnek, hogy talicskájával minél előbb valóra váltsa az állandó pesti magyar színház eszméjét. Földváry alispán, amikor azt látta, hogy a pozsonyi országgyűlésnek nem sürgős a pesti színház dolga, maga vette a kezébe az ügyet: *Grassalkovics* hercegtől ajándékba elkérte annak a mai Múzeum körút és Rákóczi út szegletén lévő, faraktárnak használt telkét, s egyidejűleg gyűjtőívet köröztetett a többi vármegyénél, járuljanak ők is hozzá, hogy Pesten a magyar Tháliának állandó hajlék készülhessen.

Arisztokrácia és dzsentri

A vármegyei párttal szemben állott *Széchenyi* István s mellette a mágnások és főpapok. Persze, nem mintha *Széchenyi* is nem akarta volna a pesti magyar színházat. Sőt! Csak hogy az ő nézete szerint az a *Grassalkovics*-féle országúti telek túlmesszi esett a város szívéből, künn a városbástyán kívül, holott ő a színházat odaképzelte a Duna partjára, a mai Lánchíd tájékára, talán a mai Akadémia (vagy esetleg a mai Thonet udvar) helyére. S a szükséges pénz nem karitatív alapon, gyűjtőívek segítségével, hanem az egész ország nemességének megadóztatásával akarta törvényhozási úton előteremteni. Nem önkéntes felajánlások, hanem autoritatív állami aktus formájában akarta a színház jövőjét biztosítani. A nádor-főherceg *Széchenyi* felfogása mellé állott s ez a konfliktus elég jó volt arra, hogy aki nem akart a színházra adakozni, ezen — meg minden másféle címen is — megtagadja a hozzájárulását. A Földváry-féle gyűjtőakcióból megmaradt az egyik gyűjtőkönyvecske, amelybe a megbízott ember nemcsak azt jegyezte bele, hogy ki mennyit adott, hanem azt is, hogy ki minő kifogással vonta ki magát az adakozásból. Ilyen bejegyzéseket találunk itt:

Egy gróf: „Fiam, most sok dolgom van!”
Egy másik gróf két forintot ad ugyan, de hozzáfűzi: „Már kicsoda módí ez? A színház még meg sincs s én máris fizessek?”

Pálffy Fidélf gróf (főkanclár, az, aki *Kossuth* és *Wesselényi*-t elfogatta): „En sohasem járok magyar színházba!”

Marich püspök: „Az Istenért, de hogy adok én komédiára!”

Károlyi György gróf (*Széchenyi*-nek huszártiszt-társa s intim barátja, aki azonban majdan, húsz év múltán, a legnehezebb abszolutisztikus időkben 200.000 forintos tőkét gyűjt össze a főnemeseknél a Nemzeti Színház javára): „Ich zahle nichts!”

Jordánszky Elek püspök (akinek nevével egyik legrégebb biblia-kódexünket nevezték el): „Másra adnék, de komédiára nem adok!”

A két párt vezetői, *Földváry* Gábor és *Széchenyi* István között valóságos személyes ellenségeskedésé fajult ez az ellentét s *Széchenyi* a maga ideges hangú naplójában, ezekben az években teli van panasszal *Földváry* és a pestimegyei rendekkel szemben, akik „már szinte bolondokházába kergetik őt”.

A dolog vége az lett, hogy *Földváry* ugyan felépítették két év alatt az új színházat, de amikor 1837 augusztus 22-én végre a megnyitásra került a sor, az ünnepélyen sem a nádor, sem *Széchenyi*, sem pedig annak mágnás-barátai nem jelentek meg. A mágnásvilág egyelőre bojkottálta a most még csak „*Pesti Magyar Színház*” néven szereplő Nemzeti Színházat (amely ezt az utóbbi címet csak 1840 augusztus 8-ától viseli, amikor már maga az állam veszi kezelésébe az új műintézetet). A mágnások bojkottja azonban nem sokáig tartott. Idővel mind nagyobb-nagyobb részt vesznek az intézet vezetéséből, főként attól kezdve, hogy 1863-ban *Ferencz József* immár a saját civilisztájából is

hozzájárul a színház fenntartásához s bécsi mintára itt is bevezeti az arisztokrata-irányítást. (Mint ahogy a bécsi udvari színházak élén mindvégig a főudvarmesteri hivatal arisztokratái állottak).

Az Athenaeum-per igazi története

Ezt a kort megelőzőleg is találunk azonban a Nemzeti Színház élén magyar mágnásokat, akik Pest vármegye táblabíráival váltakozva, vagy azokkal egyidejűleg irányítják jól-rosszul a színház szekerét. A színház megnyitási esztendejében egy esztendőig pesti fiskálist, *Bajza* Józsefet hívja meg a színház tulajdonos vármegye a színház direktorául; de az ő vezetése alatt olyan rosszul megy a magyar színház sorsa, hogy nem egészen egy év múltán lemondják *Bajza*-t, aki ettől kezdve acsarkodó ellenfele lesz az új színházi direktoroknak, sőt magának a színháznak is. Külön folyóiratot ír, az *Athenaeum*-ot s ebben, munkatársával együtt, véres támadásokat intéz a vármegye s a színházi vezetőség ellen, nem kivételül azok exponenseit személyükben sem. A támadásoknak volt néhány súlyos szépséghibája. Így például, hogy *Bajza* éppen olyan dolgokat kifogásolt a vezetésben, amiket ő honosított meg a saját direktója idején, elsősorban azt, hogy az ország első drámai

Színházi intendánsból homeopata orvos

A *Bajza* távozásával a színház irányítására meghívott *Szentkirályi* Mórival sem volt a vármegyének sokkal több szerencséje. Érdekes, sokoldalú ember volt ez a fiskális, a régi jó táblabíráknak abból a fajtájából, amelynek nálunk annyi ideig félreismertek a vármegye helyes értékelését csak újabban foglalta egybe, nagyobb keretbe, *Lyka* Károly. Német egyetemeken végeztet *Szentkirályi* dr., aztán hazajött s Pest vármegye szolgálatába lépett, ahol hamarosan főjegyzővé választották a világlátott fiatal embert. Ilyen minőségében rendelte ki a vármegye a 31 esztendő főtisztviselőit a színház irányítására. *Csenger* Antal briliáns képet rajzol erről a csupaideg-emberről.

Pozsonyban vagyunk, az országgyűlésen. A követek egymásután gyülekeznek. Pisszegés kíséri a konzervatív párt tagjait s hosszúságos éljenzés fogad az ellenzék országos hírszónokait. Közöttük egyszerre egy vékony, sudár alak tűnik fel; dült, sápadt az arca s merev és gondolkodó a tekintete. Nyakendőjét otthon felejtette s egész öltözékén megátszik a hanyagság vagy szórakozottság, vagy legalább is nemtörődés az ilyes apróságokkal. „*Éljen Szentkirályi!*” hangzik mindenfelől a karzatokról s főként a nők, a maguk külön karzatán, kendőiket lobogtatják Pest vármegye követe felé. Elindul a vita, hosszadalmasan, unalmasan. De egyszerre csak feláll *Szentkirályi*, keresztbefont karokkal.

Mint egy felegyenesedett gondolatjel, úgy áll követársai között, nyugodtan, vagy inkább hidegen. Kiülő nagy szeme azonban élénken tükrözi a szívében dúló belső harcokat. Isten irtalmazzon annak, aki vele szembeáll, vagy pláne őt sérteni merészelné. Nyomban azt tapasztalhatja, hogy ennek az embernek idegek vannak, hogy voltaképpen az egész ember egy koncentrált idegdúc. Szeme ilyenkor haragban szikrázik, biztos jelül annak, hogy az idegeket ebben a száraz testben lázas izgalom fűti. S ilyenkor aztán hideg, veséig ható gúny, metsző él költözik a szavaiba. Makacs és elfogult a saját magában kialakult véleménye mellett, nézeteiben sokszor külfönc. Sokkal önféjűbb és gondolkodóbb fej, semhogy bármely tekintély előtt meghajolna. Annyira szkeptikus, hogy néha még a saját okfejtéseiben is kételkedni látszik, nemhogy elfogadja a mások véleményét. Önféjűségében annyira megy, hogy egy szép napon összevész a követársával, hirtelen felkerekedik s otthagya az egész országgyűlést is, meg Pozsony is...

Nos, hát ilyen szangvinikus emberre bízta Pest vármegye a színház irányítását azokban a legnehezebb esztendőben, amikor a hirtelen elbocsátott, tehát becsúszott vérig sértett *Bajza* kezdte el támadó hadjáratát a pesti színészet ellen. Elgondolható, hogy jóra nem vezetett ez az állapot. *Szentkirályi* napról-napra idegesebb lett, elkezdett *Bajza*-kkal polemizálni s végül, amikor már annyira ment az *Athenaeum*, hogy juhakolnak titulálta a színházat, egyszerűen kivette a megyénél, hogy pert indítson *Bajza*-k

színháza operákat is ad, holott ő már a direktója első hónapjában boldogan nyúlt ehhez az expedienshez, mert ezeken az operai estéken legalább megtelt a színház nézőtere. S főként kifogásolta *Schodelné Klein* Rozáliának, a színház operai primadonnájának szerepeltetését, holott éppen ő volt az, aki ezt az akkor már külföldi relációkban is neves énekesnőt Pestre hozta és leszerződtette. Az *Athenaeum* főmunkatársa és *Bajza* ségóra: *Vörösmarty* részéről pedig abban rejlett a szépséghiba, hogy éppen ő támada a színházat, akitől a színház megnyitására száz pengő forintért megrendeltek egy ünnepi darabot s ezt a honoráriumot a színház vezetősége, saját hatáskörében, kétszázötven forintra emelte, ezzel is el akarván ismerni *Vörösmarty* nagy érdemeit a drámairodalom körül. Még nagyobb szépséghibája volt ezeknek a támadásoknak, hogy a szerkesztők személyes tétre vitték át azokat, úgyhogy a vármegye végül is kénytelen volt *Bajza* ellen pert indítani. Ez volt ama híres *Athenaeum-per*, amely látszatra ugyan a kritika szabadságáért folyt, alapjában azonban egészen más motívumokat rejtgetett. Megérteni csak úgy érthetjük meg e támadások könyörtelen hangját, ha meggondoljuk, hogy az *Athenaeum* mindkét oszlopos embere, *Bajza* is, meg *Vörösmarty* is hamarosan idegbetegké lettek s ez a betegségük nyilván már a per idejére előre vetette az árnyékát.

ellen. Külön dühítő körülmény volt még az is, hogy *Bajza* írásbeli nyilatkozatot adott, amely szerint ő nem tudja, ki a szóbanforogó cikknek a szerzője. Ő, a szerkesztő nem tudta ezt — állítólag! *Szentkirályi* persze teljesen elkedvetlenedett s visszavonult a vezetéstől (Későbbi éveiben is erőt vett rajta az ilyen elkedvetlenedés. Amikor például a politikából ábrándult ki, meglelt fővel, egy szerre csak medicinát kezdett tanulni s felcsapott homeopata orvosnak, aki ingyen gyógyította a betegek szízeit. Vagy amikor már pesti főpolgármester korában erős kon-

Egy nagy szerelem a Nemzeti táján

Schodelné pedig ekkor már igen szoros kapcsolatban állott Pest vármegyével, vagy mondjuk ki nyíltan: a vármegyének — *Szentkirályi* Mórival első alispán mellett — második alispánjával, *Nyári* Pállal. Amikor ez a derék, lovagias, végtelenül finom érzésű úr azt látta, hogy a hajza *Schodelné* személye ellen megy, akkor szépen megkérte *Ráday* gróftól, hogy egyelőre álljon félre a színház vezetésétől — utóbb még majd két ízben is, négy-négy esztendeig irányította *Ráday* a színház dolgát —, most majd ő maga áll ki az első frontba, most, amikor már nemcsak a vármegye presztízsről, hanem róla magáról, a szerelmes férfiúról is szó van. Közismert az a tragikus, szép szerelem, amely a daliás *Nyáry*-t és *Schodelné*-t egymáshoz kapcsolta minden támadásokon, minden politikai szenvedéseken keresztül. Több, mint tizennégy esztendeig tartott ez a szerelmes barátság, amely csupán az énekesnő halálával ért véget, illetőleg még annak sírján túl is tartott. A forradalom miatt bebörtönözött *Nyáry* Pál a börtönbevonulása előtt egész vagyonát ráíratta kedvesére, nehogy fogsága alatt elkobozzák a birtokát, vagy hogy egyébként ebek harmincadjára jusson. *Schodelné* becsülettel gondját viselte kedvese vagyonának s folyton abban reménykedett, hogy a hét év kitöltése előtt hazaengedik *Nyáry*-t. A bécsi önkényuralom azonban nem ismert irtalmat s nem engedte ki karmaiból *Nyáry*-t akkor sem, amikor *Schodelné* halálának megbetegedett. Az énekesnő 1854-ben elhunyt, anélkül, hogy megfelelő formában visszacsinálhatta volna a névleges ajándékozást. Amikor aztán meghalt, rokonai rátették kezüket *Nyáry* birtokára s amikor ez kiszabadult, hosszas pörökös-ködésbe kellett fognia a saját vagyona visszaszerzéséért. Pöre nem járt sikerrel, ellenkezőleg: végkép eladósodott s a sok csapás elborította az elméjét. Tizenhét évvel *Schodelné* halála után a pest-duraparti Stein ház negyedik emeletéről leugrott. Csak halálában egyesülhetett kedvesével, akit rokonai annak idején *Nyáry* Pál birtokán temettek el. Most végre *Nyáry* is idehozták örök pihenőre.

A *Nyáry*-rezsim természetesen teljesen ennek a belső nyugtalanságnak a jegyében játszódott le a színháznál s végül odáig mérgesedett a helyzet, hogy a színház legjobb

színháza operákat is ad, holott ő már a direktója első hónapjában boldogan nyúlt ehhez az expedienshez, mert ezeken az operai estéken legalább megtelt a színház nézőtere. S főként kifogásolta *Schodelné Klein* Rozáliának, a színház operai primadonnájának szerepeltetését, holott éppen ő volt az, aki ezt az akkor már külföldi relációkban is neves énekesnőt Pestre hozta és leszerződtette. Az *Athenaeum* főmunkatársa és *Bajza* ségóra: *Vörösmarty* részéről pedig abban rejlett a szépséghiba, hogy éppen ő támada a színházat, akitől a színház megnyitására száz pengő forintért megrendeltek egy ünnepi darabot s ezt a honoráriumot a színház vezetősége, saját hatáskörében, kétszázötven forintra emelte, ezzel is el akarván ismerni *Vörösmarty* nagy érdemeit a drámairodalom körül. Még nagyobb szépséghibája volt ezeknek a támadásoknak, hogy a szerkesztők személyes tétre vitték át azokat, úgyhogy a vármegye végül is kénytelen volt *Bajza* ellen pert indítani. Ez volt ama híres *Athenaeum-per*, amely látszatra ugyan a kritika szabadságáért folyt, alapjában azonban egészen más motívumokat rejtgetett. Megérteni csak úgy érthetjük meg e támadások könyörtelen hangját, ha meggondoljuk, hogy az *Athenaeum* mindkét oszlopos embere, *Bajza* is, meg *Vörösmarty* is hamarosan idegbetegké lettek s ez a betegségük nyilván már a per idejére előre vetette az árnyékát.

A Ráday-ügy

A vármegye ekkor átmenetileg a fiatal *Ráday* Gedeon gróftól állította a színházi választmány élére, akinek éppen ekkoriban politikai téren szerzett nagy népszerűségét kívánta a megye *Bajza*-k támadó hadjáratával szemben értékesíteni. *Ráday* ugyanis az országgyűlésen, mint az ellenzék tagja, kemény szavakkal kelt ki az alkotmányos szabadság védelmében s ezért a kormányzat részben hűtlenségi, részben becstelenségi pörbe idézte őt. Pestvármegye erre dacból újra megválasztotta őt követőül, amiből a hírhedt *Ráday-ügy* keletkezett. A bécsi kormány ugyanis azt az álláspontot képviselte, hogy perbe fogott embert nem lehet követévé választani. Az országgyűlés viszont ragaszkodott *Ráday* megválasztásához s ebből súlyos alkotmányos dilemma keletkezett, melyből végül is csak úgy sikerült mindkét félnek kievickélnie, hogy *Ráday*-t rábírták, mondjon le önként a mandátumáról. Ez azonban természetesen csak emelte a népszerűségét s a vármegye joggal remélte, hogy a fiatal gróf bátor kiállásával s népszerűségével egyszerűen lehengereli majd az *Athenaeum*-front támadásait is.

E támadások mögött azonban voltaképpen és igazában egy nagy szerelem kontúrjai meredeznek fel. Mert az *Athenaeum* hadjárata ugyan látszólag az opera-kultusz ellen és a magyar színmű mellett vívódott, akik azonban mélyebben láttak a kulisszák mögé, tisztán megállapíthatták, hogy a cél-táblául szolgáló bűnbak, az „opera” mögött tulajdonképpen az opera primadonnája és szerencsecsillaga, *Schodelné Klein* Rozália értendő. *Schodelné* még *Bajza* hozta be a színházhoz. Ő adott neki olyan szerződést, hogy ugyanakkor, amikor a prózai színészek közül a legjobban fizetett tag, *Déryné* ifjasszony 125 forintot, a többiek pedig még ennél is jóval kevesebb fizetést kaptak (*Laborfalvi* Róza 70, a híres *Mezgeri* Károly 85, *Egressy* szintén csak 70 forintot), ugyanakkor *Schodelné* 500 forintot húzott s ezenkívül azt is kimondotta *Bajza* a primadonna szerződésében, hogy órá a színházi törvények nem vonatkoznak. Főként ez bántotta a többi kitérő színész önértését s nyilvánlva őt fűtötték a színházellenes sajtó hangulatát. Amihez meg volt, vagy nem volt még a joguk — aszerint, hogy minő személyből nézzük a dolgokat —, bizonyos azonban, hogy legkevésbé *Bajza*-nak volt joga *Schodelné* ellen berzenkednie.

A népszínmű megszületése

Ekkor azután Pest megye felhívására végre az országgyűlés maga vette a kezébe az ország első színházának dolgát. Kimondotta, hogy a nemességre kivetendő adóból színházi alapot létesít s ennek jövedelméből fedezi a színház deficitjét. Ettől kezdve megváltozott a színház neve is: 1840 augusztus 8-án jelenik meg a színlapon először a „*Nemzeti Színház*” neve. Az országgyűlés pár év múlva az egyszer már jól bevált *Ráday* Gedeon gróftól választja meg a színház főigazgatójává, aki most egészen a 48-as forradalom kitöréséig áll a színház élén. Erre a választásra bizony nagy szükség is volt, mert az országosított színház különböző bérlők kezén, ugyancsak lesiklott az eleve kitűzött ideális céljai irányából. Birkózók, kórtáncosok, bűvészek tartították a „nemzeti” színházának műsorát, sőt volt olyan periódus is, amikor egy idomított elefánt adta a műsor legvonzóbb pontját. Viszont azt is meg kell hagynunk, hogy ebben az egyébként művészileg és irodalmilag természetesen korszakban — csupa nyomorúságból — megszületett egy új műfaj is, amelynek az elkövetkező félszázad magyar színirodalmában döntő szerep jutott, sőt bizonyos fokig még mára is kihat. Ez az 1843 november 25-én először előadott „*Székely katoná*” című népszínmű volt, amely eredetileg csak kiegyezés akart volna lenni a prózai színmű és az annyi támadott énekes játékok között, de alapjában egy új műforma, a népszínmű megszületésére vezetett. Ez pe-

dlg — tudjuk — *Gárdonyi* keresztül aztán kisugárzik a mai magyar színműirodalom felé is. Ez a bérlő-korszak egyébként is termékenyebb bizonyult, sok minden művészi hiányossága ellenére is. Hiszen ekkor született meg *Erkel* Ferenc tollából az első nagy magyar opera, a „*Hungadi László*” és a bérlő-igazgató pályadíja nyomán ekkor foglalták zeneszóba a *Himnusz*t és a *Szózat*ot is.

Negyvennyolc

A bérlő azonban magánéletében túlköltekezett — nyilván úgy értelmezte a hivatását, hogy társadalmi téren is reprezentálnia kell, mint az első magyar színpad igazgatójának —, csöbbe került s most már maga *Ráday* vette a kezébe a színház irányítását a színészek tanácsai segítségével. A magyar irodalmi életnek egyik legértékesebb és legszebb alakja, *Fáy* András, *Ráday*nak rokona és atyai barátja volt s nyilván az ő befolyása jelentkezett abban, hogy *Ráday* a Nemzeti Színház irónak szerzői jutalmát 10%-ban állapította meg, úgyhogy most már érdemes volt az irónak külön a színház számára írniok. Együttel drámabíró birozságot is életre hívott a gróf, úgyhogy most már hamarosan megfelelő műsor is állott a nemzet első színpadának rendelkezésére. Ezenfelül aztán az egész országból előkerestette a legkiválóbb színészeket és színésznőket — ekkoriban került a Nemzeti Színházhoz *Bulyosky* Lilla, *Prielle* Kornélia, a kitudó énekesnő: *Hollósy* Kornélia, *Benza* a basszista és mások. Szociális téren is biztos alapokra akarta a Nemzeti Színház tagjainak jövőjét fektetni, hogy azok teljes lélekkel adhassák tehetségük javát az ország első színpadának. De éppen e tervezései közepette ütött ki a szabadságharc. A szabadság ünnepeinek estéjére „*Bánk bán*”-t tűzte ki az igazgatóság díszelőadásra, de csak az első felvonást játszhatták le: a tömeg viharosan tombolva azt követelte, hogy *Egressy* szavalja el a „*Talpra magyar*”-t. Ez megtörtént, de utána már szó sem volt az opera folytatásáról, — a forradalmi tömeg esztétikája csupa tüzes indulót követelt a zenekartól. *Inter arma*...

*Ráday*nak a legkisebb gondja is nagyobb volt most, mintsem az, hogy színházszóval bűbélődjék. A kormány Nógrád megye főispánjává nevezte ki, s neki elég baja akadt azzal, hogy megyéjéből a pénz- és véradót behajtsa az új kormányzat számára. Viszont Pesten a színház is meglehetősen labilis életet folytatott. A színészek egyrésze bevonult katonának vagy — mint *Egressy* — politikai agitátornak, másik része Debrecenbe követte a kormányt. Maga a színházépület is majdnem hajba került, amikor az osztrákok Budáról lövették Pestet s az egyik gyújtóhomba a színház udvarába hullott le, ahol csak azért nem okozott tűzvészt, mert belesett a gázvilágítás egyenes nyomását szolgáló nagy víztartályba s ott bedőglött. A menekülőben lévő országgyűlés helyett ismét Pest vármegye vette át az árván maradt színház fölött a patronátust s egy derék, de a színi ügyekhez hozzá sem sejtítő táblabíró, *Simoncsich* János másodalispánt bízta meg az intendatúrával. A derék alispán állítólag olyan keveset konyított a muzsikához, hogy amikor azt jelentették neki, hogy a zenekar négy kürtöse közül kettő megbetegedett s intézkedést kértek tőle a pótlásra nézve, röviden ilyenformán intézkedett:

— *Sehaj, csak majd a megmaradt két dudás fujjon erősebben!*

A zsidó-zsoltárköltő gróf

Amikor *Haynau* bevonult Pestbudára, akkor gyűlt csak meg a szegény alispán baja. Budáról ugyanis a pesti német színházat bombákkal felgyújtották s így az ottani német színészek fedél- és munkanélkül maradtak. Erre *Haynau* maga elé állította *Simoncsich*ot s felszólította, hogy a Nemzetit minden második napra engedje át a németeknek. *Simoncsich* csak nem felelt a felszólításra. *Haynau* erre ukudozni kezdett vele, hogy hát legalább minden harmadik napra engedje át a Nemzetit. Az alispán azonban erre sem felelt. Most aztán már kifogyott a tábornok a türelméből és keményen rászólt *Simoncsich*ra, hogy hát szépszerével hányszor hajlandó a színpadot a német színészeknek átengedni. Erre az alispán — *Jókai* szerint — a maga jó budai sváb argot-jával így felelt:

— *Wenn i redn muss, so sag i „amol”, wenn i redn darf, so sag i „kamol”.*

Erre aztán *Haynau* rövid úton elrendelte, hogy a német színház hetenként két előadást tartson a Nemzetiben. Az alispán pedig hamarosan el is mozdította a színház éléről, mert hogy nem ért a színpadi dolgokhoz. Amiben elvégre volt is némi igaza a „*bresciai hiénának*”. A magyar előadásokat különben meglehetősen nehezen sikerült összehozni, hiszen a színi társulatnak olyan tagjai, aminő *Schodelné* vagy *Egressy* volt, valahol ismeretlen vidékeken bujkáltak. Egyébként pedig a műsorral is minduntalan baj volt. Ha valamelyik színész pl. a „*Csikós*” című darabban kissé erőtelje-

sebben nyomta meg a „*Debrecen*” szót s ezen aztán a közönség sorai között holmi mozgolódás keletkezett („*Debrecen*” lett tudniillik az ellenállás szimbóluma), akkor a katonai hatóság egyszerűen letiltotta a „*Csikós*” további előadásait. Érthető, ha ilyen körülmények között a mostani sztár, *Hollósy* Kornélia sem érzett nagy hajlandóságot az itt szereplésre, amikor minden pillanatban katonai vagy rendőri beavatkozásra lehetett elkészülvé, s ezért, mielőtt módja nyílt rá, elutazott Varsóba, az ottani cári operába vendégnek; hiszen Világos után még az autokratikus muzsika uralom is kívánatosabbnak mutatkozott a magyarok számára, mint az osztrákoké. (Ne feledjük el, hogy ekkortájt még *Kossuth* is hajlandó volt arra, hogy a magyar koronát valamelyik muszka hercegnek kínálja fel annak fejében, ha megszabadít bennünket a Habsburgok jármától!)

*Simoncsich*ot *Haynau* mozdította el, *Ráday* a haditüzenészek két évi várfogságra ítélte (igaz, hogy *Haynau* hamarosan visszadta a szabadságát, de azért mégsem igen bízhatta meg egyelőre közfunkcióval a kormányzat), gondoskodni kellett tehát valakiről, aki tovább vezesse a pesti magyar színház dolgait. A Bach-rezsim, amely „*pacifikáló*” műve közepette kifogyhatatlan volt a „*pótlékok*” kitalálásában, s például ilyen torz pótléknak szánta a magyar ruhába bújtatott cseh és morva beamtereket is, ezúttal is talált expedienst a sikeresen működött magyar grófi intendáns pótlására. Valahonnan előhalászta *Festetics* Leó grófot, a helikoni nagy *Festetics* Györgynek tönkrement unokaöccsét. Ami a grófot az intendánsi állásra predesztinálta, az elsősorban politikai „*megbízhatósága*” volt, hiszen ez a gróf már a negyvenes években is elvállalta a zalamegyei adminisztrátorkodást, egy a magyarok szemében nem éppen népszerű hivatal. Művészi szempontból pedig az szólott mellette, hogy határozottan voltak benne zenei hajlandóságok, amelyek ugyan meglehetősen torz formákat öltöttek nála. Így például már a negyvenes években zsidó vallásos énekeket szerzett, amelyeket a pesti *Országház* („*Aczische*”) zsinagógában adtak elő (Érdemes lenne ezeket egyszer felkutatni!)

A Bach-korszak nemzetpolitikai szempontból határozottan ártalmas volt a magyarságra nézve; tagadhatatlan azonban, hogy adminisztratív tekintetben sok hasznos dolgot művelt: a 48-as vívmányok egy részét csak ő léptette életbe, pl. a jobbágy-megváltást, az ősiség megszüntetését, a törvény előtti egyenlőséget, a katonai kötelezettség kiterjesztését, aztán épített országutakat s a vasúti hálózatot kibővítette, stb.

A mánások 300.000 forintja

Ráday Gedeon gróf harmadik intendánsi turnusa a színházra nézve újabb virágkorszakot jelentett, főként új magyar drámaíró-tehetségek felfedezése terén; hiszen amíg *Festetics* utolsó esztendejében csak 6 eredeti magyar drámát mutattak be, addig *Ráday* második évében már 28-ra emelkedett az eredeti magyar bemutatók száma s ekkor születtek meg azok a drámaíró-tehetségek, akiknek művei majd egy fél évszázadon keresztül uralkodnak az ország színpadjain (*Dobsa*, *Jókai*, *Szigligeti*, *Obernyik*, *Tóth Kálmán*, stb.). Azonkívül *Ráday* grófnak sikerült most már a magyar mánásvilágot is hozzábékítenie a Nemzeti Színházhoz, úgyhogy az a *Károlyi* György gróf, aki eleinte tudni sem akart a színházról, most maga áll be pénzügytőnek s a mánások köréből 300.000 forintos alapot hoz össze a színház javára, — pedig egy időben még kormánytilalommal is kellett dacolnia. S még külön nehézséget okozott mánásainknak az irodalom ügyeiben való — hogy is mondjuk csak — kissé túlságos naivitása. *Jókai* írja le például a mánás-kaszinóban lefolyt következő párbeszédet:

Egyszer „*Romeó és Júlia*” egyik előadása után egy nagyon magas állású úr a kaszinóban így förmedt rá az igazgatóra:

— *Wie heisst der langweilige Kerl, der aus der Oper „Montecchie Capuletti” das Schauspiel „Romeo und Julie” gemacht hat?*

— *Shakespeare.*

— *Na, von diesem verfluchten Kerl sollts mir aber kein Stück mehr aufführen, — volt az illető nagyúrnak véleménye az avoni hattyról.*

Viszont elősegítette *Ráday* és *Károlyi* agitációját az a körülmény, hogy ekkor már erőteljesen ébredezett a magyar mánások egy részében a nacionalista érzés is. Az egyik liberális gróf például — ugyancsak *Jókai* szerint —, egyszer így fakadt ki a kaszinóban a politikai üldözések és vagyonelkobzások rendszere ellen:

— *Es wäre wirklich schon an der Zeit, dass diese „Rajberajen” aufgehört!*

Mint mindenütt, természetesen a kaszinóban is ott voltak a rendőrség spicelijel, akik nyomban befutták a grófnak ezt a kijelentését *Prottmann*ak. Be is idézték a policájra s nyomban vallatásra fogták. A gróf azonban

A magyar Nemzeti Színház igazán nem lehetett a szívügye ennek a rezsimnek, mégis azt kell mondanunk, hogy egész sor adminisztratív, sőt művészi jelentőségű újítás is fűződik ehhez a korszakhoz. Így pl. ekkor alakult meg a színház nyugdíj-intézete; *Festetics* építette meg — a színház nagyobb jövedelmességének biztosítására — a nagy emeleti erkélyt. Ekkor rendszeresítették a külföldi művészek vendég szerepléseit, persze főként az operákban (*La Grange*, *Ristori*), de azért a prózai színművekben is több ízben léptek fel idegen művészek (pl. *Mme Rachel*), sőt az egyik ilyen vendégfellépés még nagyarányú hazafias tüntetésekre is adott alkalmat: t. i. *Ira Aldridge* néger színész szereplése, akiben a magyar közönség egy elnyomott népfaj felszabadítását s ezzel a magyar felszabadulás szebb reményeit ünnepelte.

A gróf ujságíróvá lesz

A régi ellentét az operisták és a dramatiszták között azonban ezekben az években sem szűnelt és sok keserves órát okozott *Festetics* grófnak. *Festetics* maga inkább a zenei előadások felé hajlott, egyrészt személyi szimpátiából, másrészt pedig politikai megfontolásból, mert hiszen ezeknél a régebbi idegen operáknál kevesebb baja akadhatott a cenzurával. A sajtó viszont ezen a látszólag elvont jelentőségű művészi kérdéssel keresztül harcolt a magyar szó jogáért a centralizáló bécsi kormányzattal szemben. A polémiák mind hevesebbek lettek és *Festetics* egészen modern gondolattal — az ellenséget a saját fegyverével támadni! — maga is beállott sajtókulinak s megindította a *Déli* című nemzetiszínházi lapot, amely 13 hónapig élt s ezenközben sok harcot vívott meg, de egyben sok életrevaló ötletet is szült. Amikor azonban a polémiák kezdtek már nagyon elmérgesedni, akkor a felsőbb hatóság jónak látta *Festetics*et újra a süllyesztőbe eresztési helyette visszahívta a régebben már jól bevált *Ráday* grófot.

Festetics Leó gróf utóbb, miután másként nem tudott megélni — vesprémi birtokát már rég elherdálta —, igazgatói ki nevezést kapott a Nemzeti mellett létesült színi tanodánál. Polemikus természetű azonban itt is minduntalan kitört belőle. A tanoda egyik tanárával, *Szigligeti* Józseffel („*A vén bakancs és fia, a huszár*”, a „*Csizmadia mint kíséret*” és más népies színművek szerzőjével) kellemetlen incidense akadt s ennek következtében időnek előtte nyugdíjba menesztették. Mint szegény nyugdíjas halt meg 84 éves korában a gazdag helikoni *Festetics* unokaöccse.

Radnótfáy Nagy Sámuel

Az intendánsnak persze az ilyen bécsi érzékenységekre még egészen külön figyelmet kellett fordítania. *Festetics* Leó például, hogy ezzel is kedvében járjon az osztrák uralomnak, azzal a jogcímmel, hogy a színház régi kárpitózása már nagyon megkopott, létepette a páholyok piros és zöld díszítését, amelyek a balusztrád fehér színével együtt a magyar trikólórt alkották s az egész színházat a bajor eredetű *Erzsébet királyné* tiszteletére *kék-fehérbe*, a bajor színkebe öltöztette át. Csoda-e, ha ilyenformán hamarosan sikerült 50.000 forintnyi adósságot a színház nyakába akasztania, amiért aztán sürgősen kicserélték őt *Ráday*val, aki a deficit elhárítására sikeresen megmozgatta a magyar érzelmi mánásvilágot. Úgy látszik azonban, hogy a deficit elhárítására háromszori intendánsága idején a maga vagyonába is mélyebben belenyúlt a kelleténél, — annyitény, hogy harmadik intendatúrája vége felé, 1860-ban már teljesen elszegényedett. Ekkor volt kénytelen a nagyapja által gyűjtött híres *Ráday-könyvtárat* is a pesti református főiskolának eladni, (kb. 10.000 kötetet 40.000 forintért), s ezenfelül *pécélt* ősi kastélyától is meg kellett válnia. Felesége, *Teleki* Borbála grófnő korán hunyt el s bizony ettől kezdve a gróf háztartása is mindjobban az anyagi züllés lejtőjére csúszott. Intendánssága letelte után még tizenhárom esztendő élt, mind nagyobb szegénységben és nyomorúságban s végül is állítólag morfiummal fejezte be értékes életét. Ha másért nem, már azért is emléket érdemel a Nemzeti évkönyveiben, mert végül is neki sikerült a cenzuránál kiverkednie, hogy *Katona* „*Bánk bán*”-ját a színház előadhassa.

Egy rövid interregnum után, amely alatt az egészen névtelen *Nyék*i Mihály állott a színház élén s vitte az újabb erkölcsi és anyagi deficit felé. 1862-ben *Radnótfáy Nagy* Sámuel neveztek ki intendánsná, aki ugyan nem volt sem gróf, sem mánás, de

azoknál nagyobb úr, tudniillik császári és királyi udvari tanácsos a helytartótanácsnál. Amikor hétesztendei intendánságából a halál ragadta el, a sajtó általános sajnálkozása ebben a szóban csúcsondott ki, hogy a néhai intendánsnak igen sokat köszönhet a színház *anyagi* t-re. S ebben bizony jelentős tényező volt az, hogy *Radnótfáy* „udvari tanácsos” volt és nem rebellis magyar táblabíró, vagy mánás, mert csak így került neki kijárnia, hogy *Ferenc József* 1863-ban nemcsak az eddigi 60.000 forintra felszaporodott deficitet fizette ki a sajátjából, hanem ezenkívül azt is elrendelte ettől az évtől kezdve, hogy civilistája terhére —venne ugyanilyen összeget állítsanak be császári szubvencióul *Radnótfáy* egyik életrajzírója megjegyzi, hogy ez az ember intendánsi jogokat nem, csak intendánsi kötelességeket ismert. Így például sohasem vette igénybe az intendánsi páholyt, hanem azt is eladta a pénztárnál s az így befolyt jövedelmet egy általa létesített színpadi *bütor* alapnak adományozta. A pillanatnyi pénz-zavarban küzdő színészek számára pedig egy kölcsönalapot létesített, amely „*Radnótfáy* alap”-n-ven még évtizedekkel a halála után is működött. Színészei számára a vasúton ingyen jegyeket eszközölt ki Bécs és Budapest között, hogy művészei feljárhassanak a bécsi színházak tanulmányozására. Ezenkívül *Balatonfüreden* ingyenes fürdőzést és ide-odaútatást is kieszközölt, s gy lett lassanként *Balatonfüred*ből a magyar színészvilág egyik nyári centruma, ahová *Jókai*ék, *Blaháné* és még sok más magyar színművész emléke fűződik. Ezenkívül *Radnótfáy* vásárolta meg a Nemzeti mellett álló *Westermayer*-féle házat, amely egyrészt jó raktárhelyiségül szolgált a színház részére, másrészt előnyös befektetéssé is lett a nyugdíjintézet javára.

A becsapott intendáns

Művészi szempontból viszont nem túlnagyon az érdemei a derék udvari tanácsosnak. Újra circuszi mutatványok jelentkeztek az ország első színpadán, akik közül a legnagyobb furorát a fanyar testű, szőkefürtös, keskenyarcú *Miss Ella* kellette, aki egy skót lovacska hátán vakmerő ugrásokat végzett, közben éleket rikkantán, mialatt az *Erkel* vezetése alatt álló és nemesebbre látott zenekar hitvány marsokat trombitált és dobolt alája. Ezen az előadásban magán nem háborodott fel sem a sajtó, sem a közönség; a felháborodás majd csak akkor következett el, amikor kitudódott, hogy az a fürtös, nyurga kanadai kisasszony voltaképpen — ifjú! *Radnótfáy* igazolására legyen mondva, hogy ezzel a *Miss Ellával* őt magát is becsapták, ami annál könnyebben eshetett meg vele, miután sem ő, sem másik császári intendáns-társa, *Festetics* Leó, a színház utagjaival, mint olyanokkal, soha nem foglalkoztak (amit nem lehetett volna minden intendánsunkról elmondani) s így nem is ellenőrizhette előzetesen a fellépő művész nembeli mivoltát...

A derék *Radnótfáy* persze iparkodott volna a színházat műsorilag is — már tudniillik a maga esztétikai szempontjai mérvéhez képest — felemelni. Ezért nagy örömmel vette, amikor a posta egy szép napon *Pozsonyból* nagyfimerű, pecsétes csomagot hozott, benne egy „*Telivér*” című vígjáték, amelynek szerzője csupán „*P. J.*” monogrammal jelölte meg magát. *Radnótfáy* szintül meg volt róla győződve, hogy az anonimitás leplebe burkolódzó, szerénykedő szerző nem lehet más, mint a pozsonyi gróf, *Pálffy* János, a krózus hírében álló mánás. Természetesen nyomban próbára tüzette ki a darabot, anélkül, hogy előbb a drámaíróbizottság véleményét kikérte volna. Szörnyű bukás lett a premier eredménye. De még a bukásnál is rettenetesebb volt a róhej, amely akkor tört ki széles Pesten, amikor kitudódott, hogy a szerző nem *Pálffy* János, még csak nem is gróf, hanem egyszerűen *Pomóéry* János, a jónévi ujságíró, aki a grófi legenda elterjesztésével iparkodott darabja számára kedvező légkört teremteni; s amikor aztán a darab mégis elbukott, akkor egyszerűen odafordította a dolgot, hogy szantszándékkal ugratta be az intendáns. *Pomóéry*nek csak kis *viacszta*-ásául szolgálhatott, hogy darabját utólag az Akadémia díjjal tüntette ki.

A tudós mint színházi ember

A *Radnótfáy*-rezsim csúnya utóhangja volt azután, hogy az intendáns halála után már két héttel, nagyobb arányú malverzációk derültek ki a színház pénztára körül, ami arra vallott, hogy bármint ügyes finác ember volt is *Radnótfáy*, az ellenőrzés terén mégis túlságosan megbízott a maga embereiben. Erre aztán nagy ankézéses vette kezdetét, hogy hát tulajdonképpen mi is történtek immár a színházzal. Az ankézéses lát-szatra ugyan elvi kérdések körül forgott, alapjában azonban mégis csak az volt a leg-súlyosabb probléma („*not measures, men!*”) vajjon mánást, vagy megyei dzsentrit, vagy pedig beamtert állítsanak-e a színház élére? (Az az egészen közelfekvő megoldás,

hogy talán mégis inkább színházi szakembert kellene odatenni, senkinek sem jutott eszébe, — mint ahogy ez Magyarországon azelőtt is, azóta is állítólag még néhányszor megessett már!) S hogy mind a három tendencia kielégüljön, a Zichy-dinasztiából való, de nem a grófi, hanem a köznémi ágából való Zichy Antalt neveztek ki ideiglenes vezetőül, aki mellett *beamter* is volt, t. i. tanfelügyelő. Zichy Antal határozottan tehetséges és sokoldalú poligráf volt, csak talán éppen a színházhoz még csak nem is könyvölt. Becsületességének legjobb bizonyosága az, hogy csupán alig pár nap választotta el attól, hogy végérvényesen öt nevezésként kiintendánsnak, amikor egyszerre csak egészen váratlanul s a nyilvánosság számára adandó minden indoklás nélkül visszalépett a jelöltségtől. Úgy látszik, azok a hónapok, amelyeket ideiglenes minőségben töltött a Nemzetnél, meggyőzték arról, hogy az Akadémia

Telegi-féle drámabíró bizottságbeli tagsága még nem elegendő kvalifikáció a Nemzeti Színház vezetésére.

Lehetséges ugyan, hogy politikai motívumok is közrejátszottak lemondásában. *Andrássy Gyula* fénykorát éli, éppen most nevezte ki *Ferenc József Beust* gróf utódjává, a Monarchia külügyminiszterévé és a császári ház miniszterévé. Ebben pedig rendkívül nagy szerepe jutott *Orczy Béla* bárónak, aki már 1868 óta volt *Andrássy* bizalmasa a Beust külügyminisztériumában s akinek *Andrássy*, a *beau pendu*, tulajdonképpen köszönhetette azt, hogy előkészítette számára a Ball-Platz-i állást. *Andrássy* alatt most *Orczy* lett a magyar ügyek vezetője a külügyben s így az egyik legfontosabb pozícióitöltője — *Andrássy* után — a kettős Monarchiában. Erthető, a *Andrássy* hála: akart lenni *pacemaker*-jével szemben. Mindenekelőtt belső titkos tanácsossá nevezte ki.

A Nemzeti Színház éléről Angliába

Az egykor óriási vagyonú *Orczy*-család a 19. század második felében már meglehetősen leromlott anyagilag: a nagy épülethombár a Károly körúton, amely állítólag óránként egy aranyat jövedelmezett, már nem volt az övék, az *Orczy*-kertet még nagyapai nagybátyjuk, *László báró* ajándékozta a kincstárnak. Most pedig ketten voltak itt fiúk: a másik, *Bódog báró*, aki nemrégiben vette el az egyik legdrágább, de kisvagyonú erdélyi arisztokrata család leányát, *Wass Emma* grófnőt s házasságukból már kislány is született, *Orczy Emma baronesz*, aki majdan, mint előkelő angol úrnéje és mint a *Vörös pipernél* írójá szerezte hírnevet az angol nyelvterületen. *Orczy Lőrinc*, miként ezt éppen azidőt mutatta ki *Arany János* zseniális költő volt. Most tehát *Andrássy Gyula* gróf az udójánál, *Lónyay Menyhért*nél egész súlyát latba vette, hogy *Bódog báró*t nevezésként ki a Nemzeti Színház intendánsává. A kinevezés politikai tényét még azzal is aláhúzták, hogy az új intendáns mostantól kezdve már csak közvetlenül a belügyminiszternek felelős: senki mással szemben felelősséggel nem tartozik.

Ezzel a rendelkezéssel az intendánsi állást kiemelték az állami adminisztráció szürke hétköznapjából s annál is nagyobb súlyt adtak neki, mert hiszen az ekkori belügyminiszter, *Tóth Vilmos*, meglehetősen színtelen, súlytalan ember volt s így *Orczy* voltaképpen azt tehetett, miniszterének felelőssége mellett, amit akart. És *Orczy* ezt a helyzetet — igaz, hogy a színház érdekében — alaposan ki is használta. Olyan fényűző előadásokat produkált, hogy az ilyesmik eddig hallatlan volt Magyar földön. Nyomban kinevezése után alaposan felemelte a színházi tagoknak, persze, főként az operai kórusnak és a balletkarnak a fizetését, s ugyancsak szerződte az új tagokat is, főként a kórusban és a balletben. Nem csoda, ha 190.000 forint évi bevétel mellett ilyen körülmények között 51.000 forint volt az *Orczy*-éra utolsó esztendejének deficitje. Amellett az alapokat sem ellenőrizte senki s itt is különböző hiányok mutatkoztak. Előbb csak az egyes sajtóorgánukok kezdtek az intendáns gesztijait bírálgatni, de aztán már a képviselőházban is mind erélyesebb kritikák hangzottak el. A kormány azonban — *Lónyay Menyhért* kormány — mindvégig tartotta a hátát ezért a kissé *enrichissez vous*-típusú rezsimért. Ellenben alig hogy *Lónyay* megbukott s az utána következő miniszteriumban *Szapáry Gyula* vette át 1873 március 5-én a belügyi tárcát, tíz napon belül *Orczy*nak is le kellett mondania az intendánságról. A báró nagyon rossz néven vette, hogy jószándékú, bár feleltébb költséges igazgatását ennyire félreértették, megharagudott háttalan hazájára és *Coriolán* módjára, családostul együtt elköltözött Angliába. Többé haza sem tért.

A legjobban talán az bántotta, hogy maguk a színház tagjai — persze, inkább csak a drámaiak s azok közül is inkább csak a férfiak — ellene fordultak s amikor az intendáns valami nagyon becsületsértőt mondott róuk egy társaságban, palotaforradalmat rendeztek ellene. Miként *Pataki József* kitaláló *Magyar Színészettörténetében* elmondja, a színészek küldöttségben jártak a belügyminiszternél s a sértés miatt vagy az intendáns menesztését, vagy a saját szerződésük felbontását kérelmezték. A k'nos ügyet aztán úgy applanálták, hogy *Orczy* visszavonta a sértését s a színészek melegegdedek ezzel az elégtételrel, egy művésznem kivételével. Ez persze *Molnár György* volt, aki *Bathidányiné Apraxin Júlia* grófnővel való bensőséges és művészi barátságára óta némi kis sznobériába esett s ezt az elintézési módot magára nézve nem tartotta kielégítőnek.

A „gatyás” műfaj önállósítja magát

Orczy távozásával újból provizórium indult meg a színháznál, igaz, igen szerencsés auspiciumok közepette, amennyiben ideiglenesen *Szigligeti* Edét bízták meg a színház vezetésével, akinek pedig, főként eleinte, nem volt könnyű a helyzet, mert részben még költötték a kezét az *Orczy* által lekötött hosszúlejáratú, drága szerződések, részben pedig

eleinte még nem is volt meg saját pályatársai között a kellő és szükséges tekintélye, úgy hogy még a saját rendezője is, bár névtelen cikkekben, támadta őt a napisajtóban. Illetékes körök úgy érezték, hogy az igazgató tekintélyének alátámasztására, szükség van újra egy intendáns, természetesen egy főrangú intendáns kinevezésére. S ezúttal — ezt tárgyilagosan meg kell mondanunk — csakugyan helyes terv volt az, hogy az igazgatót mentesítik a pusztán adminisztratív jellegű munkáktól s kizárólag a művészi és irodalmi vezetést bízzák rá, mert hiszen a most következő évtizedben aktuálisá vált a nagy színházreformok csakugyan egész ember erejét igényelték. A Nemzeti Színház rákfenéjét kellett ugyanis gyökerében kigyógyítani: a drámai szaknak az énekes szakkal való törvénytelen együttélését, amely kezdettől fogva okozta a folytonos viszályokat, a sajtótámadásokat s a színháznak a közönség szemében való időnkénti népszerűtlenségét. Most, a 67-es kiegyezés után, immár eléggé erős volt a fővárosi magyarnyelvű közönsége ahhoz, hogy egy önálló drámai színházat is be tudjon estéről-estére tölteni, a királyi civilistából való hozzájárulás is biztosítható szükség esetére a netán mégis bekövetkező anyagi

Pepita de Oliva a portugál táncosnő és a pepitanadrág

A *Ráday Gedeon* oldalán töltött esztendő egyik maradandó emléke volt *Podmaniczky*nál az ő furcsa, különc, ruhaviselete, amelyet még az akkori walesi herceg, a későbbi VII. *Edward* is megmosolygott Pesten tartózkodási idején. A nemzetiszínházi *Ráday*-rezsim egyik legnagyobb sikereket elért vendége volt ugyanis a *Pepita de Oliva* nevű andalúz táncosnő Egy neves kortanú, *Porzó (Ágát Adolt)*, ilyenformán írja le a hatást, amelyet ez a ballerina Budapest közönségére gyakorolt:

— Elmondhatatlan volt az a láz, amelyet ez a bájos, szépséges táncosnő okozott, midőn kihontva dús fekete haját, igézetes szemének emésztő tüzeit szerte lövelve és kecses ívbé hajlítva szobrászi karjait s patyolat kezeivel csattogtatva a csillogtató, már inkább kivételesen hajladozó testével, mint lábaival lejtette az „El Ole” táncot s ejtett mámorba öreget s örjített meg fiatal. Családokba s közhelyeken csak e körül a Kerké körül folyt a beszéd. A *pepittizmus* görcsre rántott össze minden szíveket. Ismertem egy agglégényt (gyógyít-hatallan fiatalában szenvedett), aki lakásának minden falát, asztalát s polcát tele aggatá a „gyilkosnak” (így nevezte) arc- és jelmezeivel s szobrocskáival. Még ma is él emléke ennek a, Jókával szólva, észrontó aszonynak neve abban a kockás kelimében, mely „*pepita*” néven ismeretes. És közülünk ki nem hordott pepitanadrágot, pepitanyakravalót?

A kockás gróf a magyar irodalomban

— A kocka jelében intett a boldogság. Láttam versét egy tanulóúrsamnak, melyet „Hozzá” intézett s melyet magacinálta pepita-papírosra rótt rá: a fekete kockába a fehér, a fehérbe a fekete betűt pingálva bele. S el is küldötte a grafikának ezt a monumentális csodabogarát az imádott hölgy címére. És szenvóra *Pepita* takaros francia levelében köszönte meg a „*gracieux*” figyelmet. Én láttam ezeket a kecses szarkalábakat: csúnyábbul írt a drága, mint *Alexander von Humboldt*. Az orvosi egyetemmel szemben a napestig diáknépes „*Arany sas*”-kávéházban áll: egy rozoga zongora. Aki csak valamelyest tudott rajta, az „El Ole”-táncot verte el, s hátul a fiúk közül többen jártak is. Aki pedig nem értett a zongorához, egy szál ujjal bökölte ki a népszerű dallamot. Kerge-nyavalya fogta el az agyakat s a Rókus-kórház naplója teszen róla tanúságot, megfigyelés osztályán hány elmére borított rá homályt a lelki nyavalyának addiglan

hiányok fedezését s így elérkezett az ideje annak, hogy az énekes színházi szakma kivonuljon a Nemzetiből.

Erre a különválásra annál is nagyobb és sürgetőbb szükség volt, mert részben természetesen maguk a nemzetiszínházi színészek sem nézték jó szemmel az ő „magas” művészetüket devalváló „dalolásokat”, részben pedig — már amennyire a dolog az új magyar műfajt, a népszínművet illette — a főrangú intendánsok is meglehetősen szkeptikussal látták ennek az új „gatyás” műfajnak (egyikük nevezte el annak) a felvirágozását. A most következő 1875—1884-iki évtized ennek a különválásnak a jegyében folyt le s ezt az egy évtizedre terjedő operációt a magyar színházi intendánsok egyik legértékesebb, de egyben legeredetibb alakja, *Podmaniczky Frigyes* vezette végig. Intendánságának első évére esik a főváros által alapított *Népszínház* alapítása, utolsó esztendejében pedig végre megnyílt a *M. Kir. Operaház*.

Hogy éppen *Podmaniczky*ra esett az illetékes körök választása, annak a legkülönbözőbb okai voltak. Őrá nézve csak másodsorban áll az a tapasztalati tény, hogy a Nemzeti intendánsává rendszerint egy, a kormányzat mellett magát exponáló, egyébként leszegényedett mágnást illik kinevezni. Hiszen tagadhatatlan, hogy *Podmaniczky* is immár közel másfél évtizede volt kormánytámogató képviselő, amikor intendánsá kinevezték. De komolyabb szempontok is szólottak mellette. Ő ugyanis ekkor már második éve volt a *Közmondanés* alelnöke; márpedig éppen a tervbevetett színházi reformok végrehajtásánál igen nagy szerep jutott a fővárosi *Közmondanés* tanácsának is, úgy a hely megválasztása, mint az építkezések végrehajtása tekintetében. Aztán meg bizonyos kabbala is fűződhetett ahhoz a tényhez, hogy fiatalkorában *Podmaniczky* éppen annak a *Ráday Gedeon* grófnak volt követi írónka, aki olyan sikerrel volt három ízben is a színház intendánsa. Aztán meg azt sem lehet teljesen figyelmen kívül hagynunk, hogy *Podmaniczky* — mai szemmel nézve ugyan igen gyöngé, de a maga korának szobrocskái honleányai által szívesen olvasott — ír is volt, ami pedig *captatio benevolentiae* tekintetéből mégis csak latba esett akkor, amikor a közönségnek a most már tisztán a saját lábára állt drámai színházba való édesgetése volt a főfelada.

Ismeretlen fajtája: a *trismus pepiticus*, melyet dr. *Tormai*, a kórház igazgatója, persze nem hivatalosan, külön így klasszifikált: *morbis asinorum*.

Úgy jártak a pesti arszlánok ezzel a *Pepitával*, mint félvezszázaddal korábban a magyar hölgyek *Madame Maria Vígono*-val, aki *Pozsonyban* vendég szerepelt mint táncosnő, s akinek kurta szoknyáját kapták fel akkoriban divatnak s arról neveztek el magyarul *podmaniczky* szárad az új divat bűne. Az történt ugyanis, hogy az akkor még fiatal bárónak egy éjjel egész garderóját ellopták ismeretlen tettesek, úgyhogy reggelre kelve nem volt mibe öltöznie. Ekkor eszelte ki bosszúságában (mert bizony meglehetősen szűkös anyagi viszonyok között élt), hogy ezentúl olyan egyéni ruhában fog járni melyet senki sem fog tőle ellopni, mert nem lesz érdemes, rögtön rájönnek, kitől ered. Így határozta el magát *Podmaniczky* arra, hogy a táncosnő kockás, „*pepita*” szövetéből csináltat magának félig lengyel, félig angol szabású mixtum-kompozíumot s amellett olyan mély kivágású, lehajtott gallert fog sordani, hogy a kivágás egészen a melle közepéig érjen le. Nyakkendőjében pedig beletűzve piros székfűt hordott állandóan. Ehhez a viseletéhez aztán hű maradt egész holtanapjáig az az ember, aki húszéves korában egy pesti követválasztáson azzal boldogultotta meg a pesti néket, hogy lohogós inéz betyárruhában, fokossal a kezében, lovát sző-

rén ülve meg, robogott végig a pesti uccákon.

Hát mi türes-tagadás, külön volt az életében a derék *Podmaniczky Poci* báró, ahogy az egykorú vicclap elnevezte; de ezt az excentricitást valahogy már a véreből hozta magával, hiszen már az első *Podmaniczky* báró, *János* is, akit *II. Ulászló* korában iktattak a birodalmi bárók sorába, a saját nagyménjét, édesanyjának nővérét vette feleségül, ami eddig bizony eléggé ritkán esett meg a világhistoria során. *Frici* báró különöndése még a katonaságnál sem tagadhatta meg magát, amikor a szabadságharc után büntetésből közlegénynek sorozták be a trénhez, valamelyik taliánországi ezredbe. Itt dachból adta az urát, csak azért, hogy fölöttesit bosszantsa. Fehér glaszkesztyűben kente kulimással a szekereke s minden szekérhez új pár kesztyűt húzott. Nem is bírták ki soká s nyilván azért engedték már 1850-ben haza, hogy megszabaduljanak tőle. Itthon aztán az irodalomra adta magát, s könyveit, főként az annak idején nagy példányszámot elért „*Alföldi vadászok tanját*” nem annyira frői kvalitásai miatt olvasták, hanem azért, mert tudták a szerzőjéről, hogy titokban öszeköltetésben maradt az emigrációban szorult magyar forradalmárokkal s az így szerzett értesüléseit szép hegedűszóban belefonta regényeibe is, — vagy legalább ilyesmit vélték az olvasók a könyveiből kiolvashatni.

Sok rokon, sok állás

A nemzeti újrábredés korában aztán, amikor megszületett a új szintézis a néhai forradalom és az új legitimizmus között, a kialakuló rezsimnek éppen kapóra jött ez a leszegényedett mágnás, a maga kitaláló historiai nevével, forradalmár-múltjával, frői velleitásával, megszelídült jelenével, és a nacionalista újrábredésnek egyelőre hatóságilag is megtűrt válfajával, amely ugyanis a lokálpatriotizmusban élte ki magát. Hiszen híres volt *Podmaniczky* az a jelmondata, hogy ő sehol a világon nem tud sem olyan jól telelni, sem olyan jól nyaralni, mint Budapestben. Amellett abszolúte becsületes úr volt, úgyhogy bárhol kellett a *Lónyay*-korszak elmúltá után egy-egy tisztaköz ember, oda elsősorban *Podmaniczky*t állították, már csak azért is, mert mindenféle hivatalában hihetetlenül lelkiismeretesen dolgozott. Azért is, hogy nagyszámú elszegényedett rokonságát támogatassa.

Igy került hát a legkülönbözőbb hivatalokba: volt az északeleti vasúttársaság személynzeti főnöke, volt a közmondanés alelnöke, volt képviselő s mint ilyen a legkülönbözőbb bizottságok előadója, volt városbizottsági tag, volt biztosító társasági elnök, volt szabadságot állományú honvéd kapitány (utóbb őrnagy), s volt tíz éven keresztül színházi intendáns. Annyi volt a hivatala és a tisztsége, hogy utóbb már maga sem tudta azokat mind számon tartani s egy szép napon, valami fontos szavazás alkalmával, megjelent a városháza termében is, miközben egészen megfejtkezett arról, hogy hiszen ő már húsz évek óta nem látja a városi képviselőtestületnek. Szépen le is szavazott s az elnökölő polgármester, akit mélységesen áthatott a tisztelet ez iránt a maga korában nagytekintélyű úr iránt, nyugodtan bagyta őt leszavazni s csak az eredmény kihirdetésével jegyezte meg nagy tapintatosan:

Egy szavazat leszámítatván ebből, maradt ennyi ...

Bármennyire lelkiismeretes volt is *Podmaniczky* a maga intendánsi hivatalában, persze azért mégis megeshetett vele, hogy egy hivatalnok a hosszú évek során valami nagyobb összeget sikkasztott. *Podmaniczky* a saját zsebéből kifizette a hiányt s amikor aztán barátai megkérdezték tőle, hogy hát vajjon nem vette-é észre az idők során a hamis könyvezetést, *Podmaniczky* dörmögve így felelt:

— *Dehogynem, őt tudtam is az egész dolgot, de éppen azért undorodtam attól, hogy a könyveibe belenéztek ...*

Podmaniczky kardot ránt az Opera szfinxjének hátán

Intendánsi korszakának fénypontja volt az 1884-es év, amikor végre sikerült a két nem egymáshoz való szími ikret, a drámat és az operát szétoperálni s megnyílt a régi *Hermina* tere, ba az *Andrássy* út mentén, az *Operaház*. *Podmaniczky*nak, aki fiatal éveiben karddal a kezében harcolt *Ferenc József* ellen, most végre megadották, hogy ugyancsak karddal a kezében harcolhasson ugyanazért a *Ferenc József*ért. Az *Operaház* megnyitásakor ugyanis óriási tömegek rekedtek a színházban kívül, részben olyanok, akiknek nem volt jegyük a megnyitó előadásra, kisebb részben pedig olyanok, akiknek volt jegyük, de éppen a színház előtt telongó tömeg miatt nem tudtak a kapuhoz férközni. A tömeg óriási zsivajgás közben megrohmozta a színházat, úgyhogy a zaj behallatszott a nézőtérre is, ahol udvari páholyában már ott ült az uralkodó.

Podmaniczky, aki erre az ünnepélyes alkalomra levetette excentrikus pepita-ruháját s a király által nemrég ajándékozott honvédőrnagy rangjának megfelelő tiszti uniformában volt, dühösen kirozott a színház elé, ahol a rendőrség már képtelen volt a tömeg ostromával megbirkózni. Erre az intendáns felugrott az egyik szfinxre, kirántotta kardját és sajátkezűleg kezdte onnan a tömeget kardlapozni. Amikor a király megtudta, hogy mi történik odakünn az uccán, indígnálódva otthagya az oldalsó „udvari” kapu s színházat. Az eset bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy a „kockás báró” rövidesen elhagyja az intendánsi széket: nyilván restelte a király előtt, hogy annak első látogatása a magyar operában ilyen botrányba fulladt. *Ferenc József* azonban nem neki róttá fel az esetet, mert hiszen az eset ellenére is kinevezte őt valóságos belső titkos tanácsossá.

Podmaniczky, midőn hivatali lelkiismeretessége ellenére, vagy talán éppen emiatt, nem tudta magát arra rászánni, hogy a lapok színházi rovatait elolvassassa, a kritikákat tanulmányozza, szóval, hogy a színházainak művészi színvonalát törődjék. Számára a nagyközönség voltaképpen mellékes volt, mert ő inkább a kis-közönségre számított: a mánásvilágra. A nagyközönségnek átengedte a Nemzetit, amely amúgy is jó kezében volt, amióta **Paulay Ede** direktorkodott ott; ő inkább az operai személyzetre fektette a fősúlyt, amelynek akkoriban egyetlen hívatott kritikusa a másik **Nemzeti**, t. i. a **Casino** volt. Valljuk be, hogy a női kórus és a baletkar ezekben az évek-tizedekben inkább valami olyan Szarvaspark-féle intézmény volt, fenntartva a hatvani palota főurai számára.

Lángban áll a házam...

Amikor **Podmaniczky** visszavonult az intendánságtól, természetesen olyan embert kerestek a helyére, akitől el lehetett várni, hogy elsősorban az ilyen — *ouvreuse*-i feladatra vállalkozik. Az illetékes körök választása az ekkor már leszegényedőben lévő **Keglevich Istvánra** esett, akit főként azért tartottak erre a helyre hivatottnak, mert pénzes ember korában állandó páholya volt az egyik párizsi operában. Amellett praktikus és gazdasági kérdésekhez értő embernek ismerték, akinek már konyakgyára is volt — igaz, hogy tönkre is ment rajta —, meg aztán sikerült neki a magyar borgazdák szervezetbe tömörítenie. Szóval hát praktikus ember, aki például a fiát is gyakorlati pályára, Würzburgban kémikusnak nevelte. Furcsa ember volt, azt meg kell hagyni, mert például annak ellenére, hogy az apja főudvarmester, az anyja pedig csilagkeresztes dáma volt, ő maga soha nem fogadott el rendjele a királytól. A másik furcsasága meg az volt, hogy amikor újszólván az egész főrendház a kormány polgári házassági javaslata ellen szavazott („még a múmiák is felébredtek és eljöttek szavazni”, mondták akkoriban), akkor az amúgy ellenzéki politikát követő **Keglevich gróf**, mint főrend, nagy beszédet tartott a kormány javaslata mellett. Hamarosan képviselővé választották, mégpedig párton kívüli programmal, ő azonban aztán bevonult a szabadelvű pártba s ekkor nevezték ki intendánssá.

Hát bizony azok, akik tőle csak oly jobbajta — közvetítői szereplést vártak a színház körül, azok ugyan nagyot csalódtak. Ő bizony alaposan és lelkiismeretesen nekifeküdt a színházi munkának. Míngyárt az egyik első operai előadása az ő rezsimjének **Rossini** „*Tell Vilmos*”-a volt. Próba közben ott ül az intendánsi páholyban s egyszerre csak lekopogtatja a próbát. Az egész színpad rémülten néz az intendánsi páholy felé: ilyen nem esett meg, amióta az intendánsi intézményt kitalálták, hogy az intendáns beleszóljon egy próbába. Már meg is szólalt a hangja:

— Mit művel ott az az ember?

S azzal odamutatott a háttérben egy kis svájci házikó előtt álló statisztára, aki ezt a házat, **Tell Vilmos** hajlékát éppen felgyújtotta.

— Az, kérem, *Tell* házát gyújtja fel, — felelte a direktor.

— És vajon miért teszi azt? — inkvirált tovább az intendáns.

— Azért, mert a szöveg előírja. Az áll ugyanis a szövegben, *Tell* szavaival: „Lángban áll a házam...”

— Hát kérem — fonta tovább a vitát az intendáns — nézzük csak meg jobban azt a szöveget:

Előveszik a szövegkönyvet, amelyből a derül ki, hogy nem a „*Házam*”, hanem a „*házam*” áll lángban, vagyis, hogy az egész gyújtogatási jelenetnek semmi értelme. **Keglevich** nyomban le is állította ez a rendezői utasítást. A dologhoz azonban az is hozzátartozik, hogy amikor két év múltán **Keglevich** lemondott az intendatúráról, s aztán újra egyszerű elment az Operába megnézni a „*Tell Vilmos*” előadását, a statisztá már újra hűséggel gyújtogatta *Tell* „házát”. Ekkor tudta meg a dolog okát **Keglevich**: a statisztá ezért a szerepléséért estenként 50 krajcárt kapott, s nehogy ezt a kis keresetét elveszítse, azért állították be újra a gyújtogatási jelenetet.

Keglevich tehát most, első intendánsága idején, nyomban igen komolyan vette a mesterségét. (Először 1885—1887 között, másodszor pedig 1898—1902 között állott az állami színházak élén.) Ami abból is kiderült, hogy igen kellemtelenül csalódtak benne azok, akik azt remélték, hogy mint szívélyes házigazda, rendelkezésükre bocsátja majd a színház női tagjait. Így pl. az történt az első intendatúrája idején, hogy az állami színházak személyzetét felrengették valamilyen ünnepi előadásra **Pozsonyba**, ahol az udvar is megjelent ezen az előadáson. Szokás szerint természetesen egy balettrészletet is előadtak s az egyik ifjú főhercegnek, a gukerkén keresztül, nagyon megtetszett az egyik kis balettpatkány. Felvonásokban magához invitálta az intendánst, nagyon megdí-

csérte az előadást és annak az óhajának adott kifejezést, hogy szeretne a színpalak közé menni, hogy ott tanulmányozza a színház — technikai berendezését. **Keglevich** készséggel vállalkozott a vezető szerepére s nyomban ki is adta a — megfelelő rendelkezéseket. Levezette a főherceget a színpadra, aki feltűnő kíváncsisággal kukkantgatott be a kulisszák mögé. Itt azonban hol egy marcona tűzoltó, hol meg egy morcos kulisszatoló-munkás állott s adta le strammal a jelentést. A főherceget szemmel láthatólag diszguztálta az, hogy az intendáns ennyire szó szerint vette az ő érdeklődését. Jóval később derült ki — maga **Keglevich** mesélte baráti körben —, hogy ő szántszándékkal adta ki a parancsot az összes balerinának, hogy el ne merjék a főherceget ott tartózkodása idején az öltözőjükhöz hagyni.

— Csak nem engedhettem meg, hogy szilvános házzá degradálják az állam első műintézetét, — fűzte hozzá a gróf nem minden keserűség nélkül. Elgondolható, hogy ilyen körülmények között nem sokáig tűrték meg a helyén. Menesztésének indoka az volt, hogy túlköltekezett. S ebben volt is némi igazság. Ő ugyanis a *meiningeni*ektől tanulta el az akkori naturalisztikus rendezési módot s ennek alfája és omegája az volt, hogy a színpadnak a teljes élővalóságát kell ábrázolnia: tehát ha valamelyik jelenetben egy fejedelmi kastély enteriőrje van előírva, akkor bizony ott minden darabnak élethűen fejedelminek kell lennie. Amerre csak utazgatott, mindenütt bevásárolt az állami színházak (s később a *Vigszínház* számára is) drága berendezési tárgyakat, értékes kellekeket s ezzel aztán alaposan túllépte a régi kis „bútor-alapot”, az intendánsi páholy jövedelméből eredő kis jövedelmével. Azt is szemére hányták a grófnak, hogy egy éven belül közel 20.000 szabadjegyet adott ki s hogy a művészi személyzet fizetése maga valami félmillió forintot rugott egy esztendőben.

Második Intendánsága idején aztán még keservebb vadakat is szögeztek vele

Beniczkyné Bajza Lenke férje

Keglevich első intendánsága, mondtuk, éppen **Keglevich** abszolút művészi törekvései miatt, csakugyan nagy deficittel záródott. Nagy volt az ijedelem állami berkekben s most olyan embert kerestek az állami színházak élére, aki kemény kézzel fejlessze vissza a túlhajtott színházi büdjeszt, de amellett mégis elég érzéke legyen a színházi dolgokhoz. Így bukkantak rá **Beniczky Ferenc**re, aki — mint belügyi államtitkár — már eddig is hivatalból foglalkozott az állami színházak dolgával, sőt akinek talán népi része is volt **Keglevich** első eljövésében. **Beniczky**nek két jogcíme volt az intendánsághoz. Az egyik az volt, hogy fiatal korában — ő is párbajt v volt a Nemzeti Színházról kifolyóan. Akkoriban ugyanis a Nemzeti első emeletén, szemközti a színpaddal volt egy nagy páholy, amelyet állandóan a Nemzeti Kaszinó bérelt s ahová az akkor Pesten tartózkodó osztrák tisztek is ellátogattak. A páholyban a székek nem voltak számozva: aki előbb jött, előbbre ült. A tisztek aztán, ha egy-egy cigarettára elhagyták a páholyt, kardjukat odatámasztották a székükhöz s ez azt jelentette, hogy a szék el van foglalva. **Beniczky** azonban, akinek az osztrák tisztek amúgy is a begyében fekdtek, semmibe sem vette az egyik ilyen odatámasztott szablyát, hanem leült a székre s a kardot szépen a székbe támasztotta. **Beniczky** 17 éves volt s a tiszt egy élemedett ezredes. Persze szóváltás lett belőle, aztán párbaj, amelynek során **Beniczky** úgy mellbőltte az osztrák főtisztet, hogy az egy álló esztendeig nyomta utána az ágyat, nem is lett belőle soha többé egész ember.

Beniczky másik kapcsolata a Nemzetivel az volt, hogy a színház első igazgatójának, **Bajza József**nek a leányát, **Bajza Lenkét**, miután az az első uratól **Heckenast** könyvkiadótól elvált, feleségül vette. **Beniczky**né **Bajza Lenke** tudvalegőleg maga is jövevény írónő volt a maga korában s azonkívül nagy irodalmi szalont is tartott, úgyhogy

Beniczky reorganizációs programja igen egyszerű axiómán épült fel. Ezidén ugyanis már alaposan megváltozott a régi helyzet. Annak idején az operai esték bevételeiből szanalák a Nemzetit, most viszont a Nemzeti már olyan jól ment, hogy bevételi fölöslegei is maradtak, viszont az Opera a maga, már eleve is szűk hajlékában folytonos deficiteket produkált, már csak azért is, mert a megfelelő magyar művésztanulmányok hiányában állandóan külföldről importált drága művészekkel kellett dolgoznia s emellett éppen ezekben az első esztendőben igen sokba kerültek az új meg új díszletek is, mert hiszen a sokkal kisebb Nemzeti színpadának díszleteit itt nem használták fel. **Beniczky** programja tehát az volt, hogy a legszigorúbb takarékosági rendszabályokat lépteti életbe mindkét színházban s emellett a Nemzeti fölöslegeiből rendezze az Opera adósságait.

szembe. Úgy, mint **Nyáry Pál** idejében, most is egy nagy, végzetes szerelem fűzödtött a **Keglevich** gróf intendatúrájához tragikus árnyékával. Felesége volt ugyan a grófnak — **Esterházy Angélica** grófnő —, de őt olthatlan nagy szerelem fűzte a Nemzeti Színház felejthetetlen emlékü nagy művésznőjéhez, **Lánczy Ilkához**. Ezt a barátságot kezdtek ki a lapok s úgy állították be **Keglevich**et, mint valami keleti kényurát, aki háremet tart fenn az állami színházakban. Még karikatúrában is ilyen formán gúnyolták őt. **Keglevich** nem bírta a támadásokat, lemondott. Lemondása után újra képviselővé választották, de a kormány évi hateres koronás kegydíjat járt ki neki az uralkodónál. (**Keglevich** ekkor már nagyon rászorult a kegydíjra. Hiszen ráfizetett minden vállalkozására, így pl. a *Magyar Salon* folyóiratra, amelynek kiadását 1899-ben átvette, s ráfizetett a *Vigszínházra* is, amelynek alapítói közé tartozott s amelyből csak annyi előnye volt, hogy — amikor már nagyon vadul hullámoztak a vadak körülötte és **Lánczy Ilka** körül, — akkor ezt a művésznőt áthozatta ideiglenesen a *Vigszínház* együttesébe). A kegydíj körül a parlamentben csúnya interpellációs hajszák indultak, hogy képviselőnek nem szabad az uralkodólól kegydíjat elfogadnia. A kegyetlen hangulat a folyosóra is kiszüremkedett, ahol **Keglevich** és egy fiatal honatya, **Hencz Károly** között kinos szóharc folyt le. Ennek párbaj lett a vége, amelynek feltételeit **Keglevich** maga szabta meg: nehéz lovassági kard, bandázs nélkül, szúrás megengedve. A párbajt a Fodor-féle vívóteremben, 1905 május 29-én vívták meg. **Hencz** csupán védekezésül tartotta maga elé a kardját, amelybe **Keglevich** szántszándékkal és nyilván öngyilkos céllal beleszaladt. Ott ünyolt el a vívóteremben. **Lánczy Ilka** hamarosan követte a halálba. Az eset külön tragikuma az, hogy **Keglevich** már másfél évtizeddel korábban a *Pesti Hírlapban* több cikkben is állást foglalt a képviselők párbajozása ellen, mint amely intézmény a mentelmi jogba ütközik...

Beniczky két év alatt megelégette a dícsőséget s hamarosan felcserélte azt Pest megye főispáni székével. Amikor otthagytta a színházat, nemcsak szánálva voltak azok, hanem még tetemes pénztári fölőslég is maradt az utódra. Persze ezt az eredményt az erőves kezű **Beniczky** nem tudta másként elérni, mint a fiskális szempontoknak kissé túlzott kiemelésével, ami bizony némiképp a művészi szempontok hátrányára volt. Ezeknek hangsúlyozottabb pártolását jelentette most már, amikor 1891 február 1-ével **Zichy Géza** gróf, a félkezü zongoravirtuóz került intendánsi minőségben az állami színházak élére.

A félkezü zongoravirtuóz

A gróf tizenöt éves korában egy vadásztárról hazajött a kocsiban maga mellé állította a puskáját, az esült s a töltés beleszaladt a jobb karjába. Amputálni kellett s ez idő óta **Zichy** gróf hihetetlen energiával fejlesztette a balkezét. Írt vele (bár ez ment legnehezebben, mert szépen írni soha többé nem tudott), még kottákat is, ami pedig a rendezésnél is nehezebb feladat, lött és párbajozott, vadászott, négyes fogatot hajtott, evett, sőt gyümölcsöt is hámozott vele. Bámulatos energiájának legragyogóbb jele azonban az, hogy megtanult félkézzel zongorázni, épedig nemcsak dilettáns módra, hanem — **Liszt** Ferenc vezetése alatt — valóssággal virtuózzá képezte ki magát, akiről a legszigorúbb kritikuskok is, így pl. a bécsi *Neue Freie Presse* kritikusa, **Eduard Hanslick** is a legnagyobb ámulat hangján írtak. Előtte már volt egy művész, akinek ugyan megvolt mind a két keze, de tisztán szeszélyből megtanult csupán balkezével játszani, ez az annak idején világhírű **Dreyschock** volt. Most **Liszt** Ferenc követte el a szójátékot, amikor megkérdezték tőle, hogy vajjon kiállja-e **Zichy** az összehasonlítást **Dreyschock**-kal. — „Mit? Hogy kiállja-e? Hiszen ez a **Zichy** tizszer három tucattal (*zehnmal drei Schock*) is felér!” S ugyancsak a tanítványai dolgában meglehetősen szkeptikusan gondolkozó **Liszt** esett meg az is, hogy amikor **Zichy** egyszer **Liszt** zenetermében a zongorán félkézzel fantáziált, **Liszt** egészen halkan mögéje osont, úgy hallgatta tanítványának játékát s amikor az befejezte a játékot, **Liszt** fölébe hajolt, homlokán csókoltá őt s ezt mondta neki:

— Neked soha nem lesz vetélytársad *Tu Marcellus eris!*

Zichy gróf aztán külön zongoraiskolát is írt tisztán balkezűek számára, amelyet egy párizsi kiadó hozott ki. **Liszt** főként azt bámulta tanítványában, hogy balkeze hüvelykujjával minő pokoli ügyességgel tudja a legnehezebb kromatikus glisszándókat és „tigris-ugrásokat” is lejátszani. Amde **Zichy**nek ez a virtuózkodás, amellyel pedig az egész világot beutazta és önmagának a rendjelek tömegeit, az általa istápolat intéz-

ményeknek pedig súlyos százezreket szerzett (pedig önmaga sem volt valami túlgazdag ember), voltaképpen csak arra volt jó, hogy a testi hiányossága által előidézett csökkent értékű érzést leküzdje. Az anyanyelve német volt s így magyar költményein mindvégig megérzett az idegenszerűség, de német írásai a maguk korában a külföldön is szíves fogadtatásra leltek.

A színész-gróf

Zichy visszavonulása után közvetlenül nem intendás következett a sorban, hanem csupán igazgatói címmel, de ugyancsak egy gróf, mégpedig ezúttal egy valódi „bransbéli”: **Tolnai Festetics Andor** gróf, **Festetics Benőnek** és **Földváry Rózsának** a fia, akit rokonának, **Festetics Leonak** egykori színházi pályája igazgató. Az annak direktorsága alatt álló színi tanodára iratkozott be hallgatónak, azt négy éven keresztül becsülettel elvégezte s aztán „**Tolnai Andor**” színészi néven elment **Kolozsvárra** színésznek.

Hát ha ez már magában is bizonyos fokig „outcast”-tá tette őt a mánásvilágban, még inkább azzá lett, amikor egyik pályatársnőjét, a kolozsvári színház naiváját, **Dömjén Rózsát** vette el feleségül. Most aztán éveken keresztül tologatta **Teszpisz** kordját különböző kis vidéki színpadokon, amíg végül **Paulay** szemé ráesett s meghívta maga mellé a Nemzetibe titkárnak. **Paulay** halála után és **Zichy** visszavonulásával szinte magától kínálkozott az ő intendánsága. Mivel azonban „csak” szakmabeli volt, csak színműveket írt és fordított s a grófi mivoltára meglehetősen — füttyült, ezért kellett a pusztá igazgatói címmel melegegédnie s csak jóval utóbb nevezték ki a vidéki színészet felügyelőjévé s jóval később a Nemzeti Színház örökös tagjává.

Ellenben hamarosan egészen más vágasú egyéniség került az intendánsi székbe, aki huszártisztból, megyei politikusból és a szabadelvű párt oszlopos tagjából került a díszes polcra, s erre való kinevezését nyilván elsősorban annak köszönhetette, hogy a testvérbátyja főudvarmester volt. No meg persze kissé annak is, hogy összes ősei vak hívei voltak a Habsburgoknak, igen gyakran saját honfitársaikkal azemközt is. Ez az ember pedig **Nopcsa Elek** báró volt, ama híres-neves erdélyi főúr fia, akiről **Jókai** állítólag mintázta a „*Falia negra*”, a „*Fekete álarc*” néven kettős életet élő rablóvezér-főúr romantikus figuráját.

Nopcsa aztán most már csakugyan a Kaszinó szíve szerint való intendánsa volt az állami színházaknak. Tíz hónapon keresztül volt csak intendáns, de igen rossz emléket hagyott ott hátra. Hamarosan kezdtek a lapok szellőztetni az Operánál mévelt dolgait, hogy pl. a balerinákat rendszeresen kirendeli az intendáns a Nemzeti Kaszinó mánásainak pezsgős vacsoráira. Az „*Alborák*” néven gúnyolt, csúnya, nagyorrú, nagy vöröshajú **Pichler Győző**, **Kossuth** Ferenc titkára, ekkoriban ment le kölcsönkért 5 koronával **Kölesdre**, az ottani képviselőválasztásra, ahol ellenállhatatlan szónoki erejével és ügyes politikai szimatjával a kerület régi képviselőjét, **Buschbach Pétert** legyőzte.

Amikor **Pichler** először jelent meg a képviselőház folyosóján és a gőgös, nagy pénzeket szóró **Nopcsa Elek** elsőszben látta meg szörnyen csúnya, új képviselőtársát, odaszólt a barátainak (a legendás öt koronára célozva):

— Szívesen adnék öt koronát ha ott lehetnék **Pichler** szűzbeszédénél.

Amikor **Pichler**nek tudomására jutott **Nopcsa** gőnyös megjegyzése, csak ennyit felelt rá:

— Adna majd **Nopcsa** ötzetet is, ha nem lenne jelen a szűzbeszédemnél.

S **Pichler** szavát is állotta, mert első képviselőházi beszédét **Nopcsa** ellen tartotta meg s oly alaposan ellátta a baját, hogy az intendáns sürgősen lemondott az állásáról, sőt teljesen vissza is vonult a közéletből s a haláláig eltelt további 21 év alatt már nem is igen szerepelt a nyilvánosság előtt. Az ő fia volt különben az a **Nopcsa Elek** báró, aki nemcsak geológus, hanem alban trónjelölt s a világháború alatt kémfőnök is volt Erdélyben, aztán kinevezték a budapesti Földtani Intézet igazgatójává s most harmadfél éve Bécsben öngyilkossá lett, miután előzőleg lelőtte a vele bizalmas viszonyban élő alban „titkárárt” is.

A balul sikerült **Nopcsa**-féle kísérlet után megegyeztetés kísérleteztek az intendánsi kinevezéssel, amikor újra visszahívták „*Intendáns Pistát*”, a jószándékú **Keglevich István** gróft. Az ő tragikus halála aztán pontot tett a magyar színházi intendánsok furcsa, sokszor, romantikus, sokszor tarka, sokszor pedig szomorú sora mögé, amely a magyar Nemzeti Színház első száz esztendejének egészen különös, fanyar mellékízt ad, egészében nézve azonban egyben egy jelentős kulturális fejezetet is alkot a magyar multban: valahogy görögült fényével világítja meg a régi magyar feudális világnak a 19. században már feltartóztathatatlanságát.